

סוגיה יט: פסולי אתרוג (4): סימני טריפות

רקע

המשנה פוסלת אתרוג שנקלף, נסדק וניקב. הגמ' משווה בין דין נקלף, נסדק וניקב באתרוג לבין דין נקלף, נסדק וניקב בבהמה. ההשוואה בין סימני טרפה לבין פסולי אתרוג צריכה תלמוד, מה פשר ההשוואה? והאם יש הבדל מהותי בין פסולים אלו לבין שאר הפסולים של ארבעת המינים?

כדי להקל על הלימוד נקדים הקדמה קצרה בדיני טרפה. טרפה היא "הנוטה למות מחמת מכותיה ואי אפשר לה לחיות מחמת מכה זו" [רמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"ד ה"ט]. שמונה מיני טרפות נאמרו למשה מסיני, ואחד מהם "נקובה", זאת אומרת ניקב אחד מאחד עשר איברים פנימיים [רשימה מלאה ברמב"ם הל' שחיטה פ"ו ה"א]. הריאה היא אחת מהאיברים שמטריפים בנקב. הגמ' בחולין אומרת שאם הריאה לא ניקבה אבל הבשר שבתוך הריאה נימוח ונעשה כמים, אם הסימפונות שלמים, הבהמה אינה טרפה, ואם גם הסימפונות נימוחו, הבהמה טרפה.

מקורות

- א. לה:-לו. "נקלף... הא דסרח אע"ג דלא תפח"
- ב. רש"י לו. ד"ה בכולה, במקצתה
תוס' ד"ה הא, אי
רי"ף יז: באלפס, "נקלף אמר רבא... נקב שאינו מפולש בכאיסר"
ר"ן יז. באלפס ד"ה מתני' עלתה חזוית; יז: באלפס ד"ה תניא
רא"ש סי' יז- יח
שו"ת הרשב"א ח"א סי' נח
ג. רמב"ם הל' לולב פ"ח ה"ז, והשגת הראב"ד
ד. שו"ע סי' תרמח סע' א-ו ומשנה ברורה [בעיקר ס"ק ב, ג, ח, ט-יב, יד, יז, יח, כג, כו]

שו"ת הרשב"א ח"א סי' נח

שאלת הא דאמר רבא האי אתרוגא דאיגליד כאהינא סומקא כשרה. ואוקימנא בכולא לדברי רש"י ז"ל או במקצתה כדברי הרב אלפסי ז"ל. והיכי אפשר דאגליד ואינו חסר כל שהוא?
תשובה לדברי המפרשים שאינו פסול בחסרון כל שהוא אלא אם ניקב נקב מפולש אינו קשה כלל. דהא לא מיפסל מחמת חסרון בשאינו מפולש בפחות מכאיסר. ואפילו לדברי רש"י ז"ל שפירשה אשאינו חסר כל שהוא אינו קשה. דאין חסרון אלא בשחסר מבשר האתרוג שהוא הלבן שבו. אבל קליפתו החיצונה אינה חסרון וכך קבלנוה.

הסבר הסוגיה

"בעי רבא נולדו באתרוג סימני טרפה מהו". [גמ' לו.]

רבא מסתפק האם סימני טרפה פוסלים באתרוג. האם כשם שבהמה הסובלת ממכה האמורה להמית אותה הרי היא כמתה ואסורה באכילה, כך אתרוג הסובל ממכה האמורה להרקיב אותו הרי הוא כרקוב, ופסול למצוה.

את ספקו של רבא ניתן להבין באחת משתי דרכים:

א. רבא מסתפק האם ניתן ללמוד את גדרי "הדר" מדין טרפה, ואתרוג העומד להרקיב אינו מוגדר כ"הדר", למרות שמבחינה חיצונית האתרוג מושלם.

ב. דין הדר תלוי במראה החיצוני בלבד, ומום פנימי אינו פוסל מדין הדר. רבא מסתפק האם סימני טרפה מגדירים את האתרוג כ"מת", ולכן הוא נפסל למצוה.

הרא"ש [סוף סי' יח] סובר שסימני טרפה פוסלים מדרבנן בלבד, מוכח שהוא מפרש כדרך השניה [לא ראיתי ראשון נוסף האומר שסימני טרפה פוסלים מדרבנן. ניתן לומר שהם מפרשים כדרך הראשונה, וניתן לומר שהם מפרשים כדרך השניה, ואף על פי כן פוסלים מהתורה].

הגמ' מבארת שספקו של רבא אינו מתייחס לנקלף, נסדק וניקב שהם מפורשים במשנה, אלא מתייחס לאתרוג שבשרו נימוח בפנים וקליפתו החיצונית קיימת. את היחס בין הפסולים של המשנה לבין אתרוג הנימוח בפנים, ניתן להבין באחת משלש דרכים:

א. רבא מסתפק במהות הפסול של נקלף, נסדק וניקב, האם פסולים מדין "הדר", ולכן רק פגם חיצוני פוסל את האתרוג, ובשר הנימוח בפנים אינו פוסל, או שהם פסולים מדין "טרפה", וכל סימן טרפה הפוסל בהמה, פוסל גם אתרוג.

ב. רבא אינו מסתפק במהות הפסול של נקלף, נסדק וניקב, והם פוסלים מדין טרפה, ספקו האם ניתן ליישם את דין ריאה שנשפכה כקיתון באתרוג, או שיש הבדל בין ריאה שנשפכה כקיתון לבין אתרוג שנימוח בשרו בפנים, ולא ניתן ליישמו.

ג. רבא אינו מסתפק במהות הפסול של נקלף, נסדק וניקב, והם פוסלים מדין הדר, ספקו של רבא האם ניתן לחדש פסול נוסף - פסול טרפה - אף שפסול זה אינו מוזכר במשנה.

מהסבר הגמ' לספקו של רבא: "דלמא התם הוא דלא שליט בה אורא הדר בריא אבל הכא דשליט בה אורא סרוחי מסרחת או דלמא לא שנא", משמע שפשוט לגמרא שסימני טרפה פוסלים באתרוג, והספק רק האם אתרוג שבשרו נימוח בפנים הוא "טרפה", או שהוא יכול להבריא. לפיכך, נשאר לנו ספק בדין נקלף, נסדק וניקב, האם הם פסולים מדין טרפה בלבד, ולדעת הרא"ש פסולים מדרבנן, או שהם פסולים גם מדין טרפה וגם מדין הדר, ולכולי עלמא פסולים מהתורה.

"נקלף... פסול".

[משנה לד:]

המשנה פוסלת אתרוג שנקלף. רבא מכשיר "אתרוגא דאגליד כאהינא סומקא" – אתרוג שנקלף וצבעו נהפך לאדמומית. מסבירה הגמ' שאין סתירה בין המשנה לדברי רבא, "הא בכולה הא במקצתה". נחלקו הראשונים בהסבר התירוף:

רש"י [ד"ה בכולה, במקצתה] מפרש שאם נקלף כל האתרוג כשר, אבל אם נקלף מקצתו, הרי הוא מנומר ופסול. רוב הראשונים [ר"ח לו, תוס' ד"ה הא, רמב"ם הל' לולב פ"ח ה"ז, ועוד] מפרשים את הגמ' להיפך, אם נקלף כולו פסול, ואם נקלף מקצתו כשר.

נחלקו הראשונים החולקים על רש"י מהו שיעור מקצת קליפה המכשיר את האתרוג:

הרמב"ם [שם] פוסק בפרוש שאפילו כלשהו מספיק כדי להכשיר את האתרוג. הטור [סי' תרמח. שיעור כסלע מובא גם ברא"ש אבל לא מוכח בדבריו שהשיעור נאמר גם לגבי אתרוג, ולא רק בטרפה] פוסק שהאתרוג כשר רק אם נשארת קליפה כסלע, כפי שגלודה [=בהמה שניטל עורה מעליה] טרפה, ואם נשאר עור כסלע כשרה.

מפירושו של רש"י מוכח שפסול נקלף הוא מדין "הדר", ואין בנקלף דין טרפה [עיי' תוס' ד"ה הא, הרוחה את פירושו של רש"י כיוון שבגמ' מוכח שיש בנקלף דין טרפה]. מפירושו של הטור מוכח שנקלף אינו מדין הדר, אלא מדין טרפה, ולכן כשנשאר כסלע קליפה כשר. בפסקו של הרמב"ם ניתן להתלבט, האם הוא סובר כטור, שנקלף פסול מדין טרפה, ולדעתו יש הבדל מציאותי בין סימני הטרפה בבהמה, הפוסל בפחות מכסלע, לבין סימני הטרפה באתרוג, המכשיר בכלשהו, או שלדעתו אין באתרוג דין טרפה אלא מדין שלמות הפרי, ולפיכך אם נשאר בקליפה פחות מכסלע, האתרוג כשר [פסול נקלף מקביל לפסול ניקב, נקב פסול רק כשהוא מפולש, ונקלף פסול רק כשכולו נקלף].

נחלקו הראשונים בעובי הקילוף שאינו פוסל את האתרוג מדין חסר. לפני הצגת השיטות השונות נבאר את מבנה האתרוג. לאתרוג יש שתי קליפות, קליפה חיצונית דקה בצבע ירוק או צהוב, וקליפה פנימית עבה בצבע לבן. מעל הקליפה החיצונית יש קרום דק מאוד שהוא החלק המבדיל של האתרוג, ובלשון הרמב"ם [פיהמ"ש פ"ג מ"ו]: "קרום דק מאוד מעל הקליפה הצהובה". החלק הפנימי הוא הפרי עצמו, ששם נמצאים הגרעינים, חכמים קוראים לחלק הזה "תאי הזרע". תאי הזרע מכוסים בקליפה דקה, כפי שיש בכל ההדרים.

הרמב"ם [הל' לולב פ"ח ה"ז] פוסק: "נקלף החיצון שלו שאינו מחסרו אלא ישאר ירוק כמות שהיא ברייתו" – אתרוג שנקלף כשר רק אם נקלף הקרום הדק מעל הקליפה הירוקה, והקליפה החיצונית לא נפגעה. הר"ן [יז. באלפס ד"ה מתני' עלתה] מביא דעה שאתרוג כשר אפילו אם נקלפה הקליפה הלבנה העבה. הר"ן דוחה דעה זו, שאתרוג שנקלפה הקליפה הלבנה הוא חסר, והוא מפרש: "שהוסרה ממנו אותה קליפה דקה כמין גלד שהיא על האתרוג". נראה שהוא מפרש כמו הרמב"ם. הרשב"א [שו"ת ח"א סי' נח] חולק בפירוש על שיטה זו: "אין חסרון אלא בשחסר מבשר האתרוג שהוא הלבן שבו. אבל קליפתו החיצונה

אינה חסרון" – דין חסר נאמר רק על חסרון בפרי עצמו ולא בקליפה, ולפיכך קילוף הקליפה הירוקה אינו פוסל את האתרוג.

"תני עולא בר חנינא ניקב נקב מפולש במשהו ושאינו מפולש בכאיסר".

[ברייטא לו].

המשנה מחלקת בין ניקב וחסר כלשהו שפסול לבין ניקב ולא חסר כלשהו שכשר. הברייטא מחלקת בין נקב מפולש שפוסל במשהו לבין נקב שאינו מפולש הפוסל רק בנקב בגודל איסר. את הברייטא ניתן להבין באחת משתי דרכים:

א. הברייטא מתייחסת לרישא של המשנה, לדין ניקב וחסר, ואומרת שניקב וחסר פסול רק אם ניקב נקב מפולש, או ניקב כאיסר, נקב שאינו מחסר מהאתרוג אינו פוסל כלל.
ב. הברייטא מתייחסת לסיפא של המשנה, לדין ניקב ואינו חסר, ואומרת שניקב ואינו חסר כשר רק אם ניקב נקב שאינו מפולש, ונקב פחות מכאיסר, אם ניקב נקב מפולש או נקב שאינו מפולש כאיסר, האתרוג פסול אף שאינו חסר.

נחלקו הראשונים בשתי הבנות אלו. הרמב"ם [הל' לולב פ"ח ה"ז] והרא"ש [סי' יח] מחמירים כהבנה השניה, שכל חסרון של האתרוג פוסל, וכשאין חסרון האתרוג נפסל או בנקב מפולש או כשניקב כאיסר. הראב"ד [הל' לולב פ"ח ה"ז] והר"ן [יז]. באלפס ד"ה מתני' עלתה, ויז: ד"ה האי מקילים כדעה הראשונה, שנקב ללא חסרון אינו פוסל, ונקב עם חסרון פוסל או בנקב מפולש או כשניקב כאיסר [הראשונים (תוס' סוד"ה א', ועוד) מעלים דרך שלישית בפירוש המשנה, ש"ניקב" ו"חסר" הם שני מקרים שונים].

נחלקו הראשונים מהו נקב מפולש:

בעל הלכות [ברא"ש סי' יח] מפרש שנקב מפולש הוא נקב מצד לצד של האתרוג. הר"ן [יז]: באלפס דה האי' מביא יש מחמירים שהקליפה היא יחידה בפני עצמה, ואם הקליפה העבה ניקבה מצד לצד האתרוג פסול. הרא"ש [סי' יח] משווה בין נקב באתרוג לבין נקב בריאה, וכשם שנקב עד הסימפונות מטריף את הבהמה כך נקב עד חדרי הזרע פוסל את האתרוג.

[משנה לד:]

"נסדק... פסול".

המשנה אומרת שאתרוג שנסדק פסול, והגמ' אינה עוסקת כלל בדין זה. ודאי שלא כל סדק פוסל את האתרוג, שהרי אין סברא לומר, שאתרוג שניקב נקב שאינו מפולש בעובי פחות מכאיסר כשר, וסדק כלשהו פוסל את האתרוג. לפיכך יש לדון מהו אורך הסדק הפוסל, ומהו עומקו.

הרא"ש [סי' יח] לשיטתו שנקלף, נסדק וניקב אינם פסולי הדר אלא פסולי טרפה, לומד את שיעור נסדק מטרפה, וסובר שרק סדק לכל אורכו של האתרוג פוסל, אבל אם נשאר מעט למעלה ולמטה שאינם סדוקים, האתרוג כשר.

הר"ן [יז. באלפס ד"ה מתני' עלתה] חולק על הרא"ש ולדעתו סדק בחוטמו של אתרוג פוסל אפילו בכלשהו, ובשאר האתרוג פוסל ברוב. הר"ן מביא שיש פוסלים רק כשנסדק האתרוג משני צדדיו [או לאורכו או לרחבו של האתרוג], ויש הפוסלים בנקב עמוק עד רובה של הקליפה העבה, אפילו שנסדק מצד אחד בלבד. הרמב"ם משמיט את דין נסדק, וצריך עיון מדוע. מפסק הר"ן עולה שהוא חולק על הרא"ש במחלוקת מהותית, ולדעתו נסדק הוא פסול של הדר, ולא פסול של טרפה. נסדק הוא פסול של הדר, ולכן הוא פוסל בחוטמו של אתרוג במשהו, נסדק אינו פסול של טרפה, ולכן פוסל רק משני צדדיו, או רובה של הקליפה מצד אחד, שיעורים שאין אנו מכירים בהלכות טרפות.

"אתרוג תפוח סרוח... פסול". [ברייטא לו.]

הגמ' מביאה שתי אפשרויות לפרש בברייטא את המושגים: "תפוח", ו"סרוח". אפשרות אחת שתפוח הוא רקוב מבחוץ, וסרוח הוא רקוב מבפנים, וגם פסול פנימי שאינו נראה פוסל את האתרוג. אפשרות שניה, שתפוח הוא מתנפח, וסרוח הוא רקוב מבחוץ, ורק פסול חיצוני פוסל. שתי האפשרויות הללו נובעות מספקו של רבא אם אתרוג שנולדו בו סימני טרפה פסול.

הרי"ף והרמב"ם אינם מזכירים את ספקו של רבא. הר"ן [יז: באלפס ד"ה תניא] מפרש שהם לא השמיטו את הדין, אלא פסקו לחומרא שסימני טרפה פוסלים אף שאינם ניכרים מבחוץ, ופסק זה מובא בדין "סרוח", הכולל כל רקבון, בין רקבון חיצוני ובין רקבון פנימי. הרא"ש [סי' יח] חולק על הר"ן, ולדעתו הרי"ף והרמב"ם השמיטו דין זה, כיוון שסימני טרפה פוסלים רק מדרבנן, והם פסקו לקולא בבעיא דלא איפשטא.

בדבריו של הרא"ש מתחדש חידוש גדול. בריאה שנשפכה כקיתון יש הבדל אם הסמפונות קיימים או שאף הם נימוחו. אם הסימפונות קיימים הבהמה כשרה, ואם הסימפונות נימוחו הבהמה טרפה. ספק הגמ' לגבי אתרוג הוא האם אתרוג כיוון דשליט ביה אוריא מרקיב, או שאף הוא יכול להבריא כבהמה שריאתה נשפכה כקיתון. לכאורה, ספק הגמ' הוא רק במקרה שתאי הזרע, המקבילים לסימפונות של בהמה, קיימים, אבל אם הם נימוחו, האתרוג פסול. מהרא"ש המפרש שהרי"ף והרמב"ם לא חששו כלל לרקבון פנימי, אפילו אם נימוחו אף חדרי הזרע, מוכח שלדעתם סימני טרפה אינם פוסלים באתרוג.

סיכום

שלוש שיטות בראשונים בהבנת הפסול של נקלף, נסדק וניקב:
 רא"ש בדעת הרי"ף והרמב"ם: הם פסולים מדין הדר בלבד, ולכן רקבון פנימי אינו פוסל.
 רא"ש: הם פסולים מדין סימני טרפה בלבד, ואין בהם פגם של הדר.
 ר"ן: הם פסולים גם מדין הדר וגם מדין סימני טרפה.
 מהבנות היסוד הללו נובעות המחלוקות הבאות:

נקלף: לדעת הרא"ש האתרוג כשר רק אם נשארה קליפה כאיסר, כפי שבטרפה גלודה כשרה רק אם נשאר עור כאיסר. לדעת הרמב"ם מספיק כלשהו של הקליפה כדי להכשיר את האתרוג.

נסדק: לדעת הרא"ש פסול רק אם נסדק כל אורכו, כדין טרפה. לדעת הר"ן פסול גם מדין הדר ולכן בחוטם פוסל במשהו, ובשאר האתרוג ברוב.

סרוח מבפנים: לדעת הרא"ש והר"ן - פסול, לדעת הרא"ש בדעת הר"ף - כשר.

הראשונים נחלקו במחלוקות נוספות שאינן קשורות להבנות היסוד:

נקלף: לדעת הרמב"ם כשר רק כשנקלף הקרום העליון שעל הקליפה החיצונית. לדעת הרשב"א כשר אפילו אם נקלפה הקליפה החיצונית הירוקה. הר"ן מביא דעה שאפילו קילוף הקליפה העבה הלבנה אינו פוסל את האתרוג, והוא דוחה דעה זו.

נסדק: לדעת הרא"ש סדק מצד אחד פוסל, לדעת הר"ן רק סדק משני צדדים פוסל, ויש אומרים שאם נסדקה רוב הקליפה העבה, פסול אפילו אם נסדק צד אחד בלבד.

ניקב: לדעת הרמב"ם והרא"ש נקב מפולש ונקב כאיסר אף שאינו מפולש, פוסלים אף שלא חסר כלשהו. לדעת הראב"ד והר"ן נקב מפולש ונקב כאיסר פוסלים רק אם חסר משהו.

הלכה

השו"ע [סי' תרמח סע' ב] פוסק שנקב מפולש או נקב כאיסר פוסלים אפילו אם לא חסר כלשהו, והוא מביא יש אומרים שהם פוסלים רק כשהנקב גורם לחסרון באתרוג. הרמ"א מקל בשעת הדחק כיש אומרים, וניתן אף לברך עליו [משנה ברורה סק"ב].

השו"ע [סע' ג] מביא שתי דעות מהו נקב מפולש, האם מצד לצד או עד חדרי הזרע. המשנה ברורה [סק"ד] פוסק להחמיר כדעה האחרונה, אבל בשעת הדחק ניתן לברך על אתרוג שלא ניקב מצד לצד. המשנה ברורה [סק"ג] מביא מחלוקת פוסקים האם נקב מצד לצד הוא רק לרוחב, או גם נקב לאורך האתרוג פוסלו.

השו"ע [סע' ד] פוסק שאם נימוח כל בשרו כולל חדרי הזרע - פסול, ואם חדרי הזרע קיימים כשר, ויש פוסלים. המשנה ברורה [סק"ז] פוסק להחמיר במקום שאפשר.

השו"ע [סע' ה] פוסק כרא"ש, שסדק פוסל רק כשנסדק כולו מראשו לסופו, והוא מביא את שיטת הר"ן כיש אומרים, שסדק בחוטמו פוסל אפילו בכלשהו. הרמ"א פוסק להחמיר אף בשנסדק רובו, אם נסדקה רוב עומקה של הקליפה הלבנה.

השו"ע [סע' ו] פוסק כרמב"ם שאתרוג שנקלף הקרום העליון שלו, והוא נשאר ירוק כמות שהיא ברייתו כשר, אלא אם נקלף כולו. את שיטת הרא"ש שצריך להשאר כסלע הוא מביא כיש אומרים. המשנה ברורה [סקכ"ו] פוסק שאם במקום הקליפה השתנה צבעו, האתרוג נפסל ברוב שינוי צבע, או בשנים ושלושה מקומות אפילו במיעוט, או במיעוט שעל פני חוטמו. בשעת הדחק ניתן להקל שרק מראה פסול, כגון שחור או לבן פוסלים במקרים אלו.